

Augsburgse Confessie

De voornaamste geloofsartikelen

I *Over God*

In grote eenstemmigheid met de kerk wordt bij ons geleerd, dat het besluit van het concilie van Nicea over de eenheid van het goddelijk wezen en de drie personen waar is en zonder enige twijfel geloofd moet worden. Dat houdt in, dat er één goddelijk wezen is dat genoemd wordt en ook is: God, eeuwig, onlichamelijk, ondeelbaar, onmetelijk van macht, wijsheid en goedheid, Schepper en Onderhouder van alle dingen, zienlijk en onzienlijk; en toch drie personen, van hetzelfde wezen en even machtig en eeuwig: Vader, Zoon en Heilige Geest. Het woord 'personen' wordt hier gebruikt in dezelfde betekenis als bij de kerkvaders, namelijk niet als aanduiding van een deel of van iemand anders kwaliteit, maar van een eigen bestaan.

Veroordeeld worden alle ketterijen die tegen dit artikel te voorschijn gekomen zijn, zoals de manicheeën,³ die stellen dat er twee principes zijn, goed en kwaad. Zo ook de valentinianen,⁴ de arianen,⁵ de eunomianen, de mohammedanen⁶ en alle anderen daarmee vergelijkbaar. Veroordeeld worden ook de samosaten,⁷ de oude en de nieuwe, die beweren dat er slechts één persoon is en over het Woord en de Heilige Geest geslepen en goddeloos oreren dat het geen onderscheiden personen zijn, maar dat Woord betekent: het mondelinge woord en dat de Geest een in de dingen ingeschapen beweging is.

3 Sekte van Perzische oorsprong, die twee goden onderscheidde: de god van het licht en die van de duisternis, van goed en van kwaad.

4 Aanhangers van Valentinus (Egypte tweede eeuw), een gnosticus. De gnostiek leerde, dat er één goddelijk wezen is, waaruit trapsgewijs alles voortvloeit: eerst de hogere machten (Christus, de engelen, de Heilige Geest), dan de lagere, waaronder de mens. Door dieper inzicht krijgt de mens toegang tot het goddelijke.

5 Aanhangers van Arius (gestorven in 336), die meende, dat alleen God ongeboren en ongeschapen is; Jezus is wel het hoogste schepsel, maar niet gelijk aan God. Eunomius was een volgeling van Arius.

6 Dezen worden hier genoemd, omdat de islam geen Drie-eenheid kent.

7 Paulus van Samosata (Antiochië, ca. 260) dacht, dat Christus een mens was, die door God als zoon aangenomen werd.

II *Over de erfzonde*⁸

Verder wordt bij ons geleerd, dat na Adams val alle op natuurlijke wijze verwekte mensen geboren worden in zonde, dat wil zeggen: zonder vreze Gods, zonder geloofsvertrouwen jegens God, gedreven door de eigen kwade begeerte. En ook, dat deze oorspronkelijke ziekte en dit oorspronkelijk gebrek werkelijk zonde zijn, het oordeel en de eeuwige dood teweegbrengen bij hen die niet worden wedergeboren door de doop en de Heilige Geest.

Veroordeeld worden de pelagianen⁹ en anderen die ontkennen dat dit oorspronkelijke gebrek zonde is en beweren dat de mens door de eigen krachten van de rede voor God gerechtvaardigd kan worden en daarmee de heerlijkheid van Christus' verdienste en weldaden gering maken.

III *Over de Zoon Gods*

Zo wordt ook geleerd, dat het Woord, dat is Gods Zoon, de menselijke natuur heeft aangenomen in de schoot van de gezegende maagd Maria. Er zijn dus twee naturen, de goddelijke en de menselijke, in één persoon onafscheidelijk verbonden: één Christus, waarlijk God en waarlijk mens, geboren uit de maagd Maria, die waarlijk geleden heeft, gekruisigd is, gestorven en begraven, om ons met de Vader te verzoenen. Hij was niet alleen het offer voor de oorspronkelijke zonde, maar ook voor alle daadwerkelijke zonden.

Hijzelf is ter helle afgedaald en is waarlijk ten derden dage verrezen, is opgevaaren ten hemel om te zitten aan de rechterhand van de Vader en eeuwig te regeren en te heersen over alle schepselen. Hij heiligt wie in Hem geloven door de door Hem in hun hart gezonden Heilige Geest, die hen leidt, troost en levend maakt en hen beschermt tegen de duivel en de kracht van de zonde. Deze Christus zal terugkeren om te oordelen de levenden en de doden etcetera, overeenkomstig de Apostolische Geloofsbelijdenis.

8 In het Latijn wordt het begrip 'peccatum originis' gebruikt, zonde van het begin, vandaar in het Engels 'original sin'. In het Nederlands evenals in het Duits is het woord erfzonde gebruikelijk geworden.

9 Pelagius (ca. 500) leerde dat de mens van nature in staat is om het goede te doen; de anderen die daarna genoemd worden zijn de latere scholastici (Thomas van Aquino, Duns Scotus, Gabriël Biel etcetera) die menen, dat de erfzonde de wil om het goede te doen niet heeft aangetast.

IV *Over de rechtvaardiging*¹⁰

Ook wordt geleerd, dat de mensen niet in staat zijn zich te rechtvaardigen voor God¹¹ door hun eigen krachten, verdiensten of werken, maar om niet gerechtvaardigd worden om Christus' wil, door het geloof: wanneer zij geloven dat zij in genade aanvaard worden en dat hun zonden vergeven worden om Christus' wil, die in zijn dood genoegdoening schonk voor onze zonden. Dit geloof rekent God tot gerechtigheid voor Hem, Rom. 3 [:21vv.] en 4 [:5].

V *Over het kerkelijk ambt*

Om dit geloof te verkrijgen is het ambt ingesteld om het Evangelie te leren en de sacramenten aan te reiken.¹² Want door het Woord en door de sacramenten wordt als door werktuigen de Heilige Geest geschonken, die het geloof werkt, waar en wanneer God wil, in hen die het Evangelie horen. Dat wil zeggen dat God niet om onze verdiensten, maar om Christus' wil hen rechtvaardigt die geloven dat zij om Christus' wil in genade aanvaard worden, Gal. 3 [:14]: *Dat wij de belofte van de Geest ontvangen door het geloof.*

Wij veroordelen de wederdopers en anderen, die menen dat de Heilige Geest de mensen bereikt zonder woord van buitenaf, maar door hun eigen voorbereidingen en hun werken.

VI *Over de nieuwe gehoorzaamheid*

Ook wordt geleerd, dat dat geloof goede vruchten moet voortbrengen en de door God geboden goede werken behoort te doen, vanwege Gods wil, zonder dat wij erop vertrouwen door die werken de rechtvaardiging voor God te verdienen. Want de vergeving van de zonden en de rechtvaardiging worden door het geloof verkregen, zoals ook het woord van Christus getuigt: *Wanneer gij al dit alles gedaan hebt, zegt dan: wij zijn onnutte knechten* [Luc. 17:10].

Zo leren ook de kerkvaders. Ambrosius immers zegt: 'Door God is besloten, dat wie in Christus gelooft, zalig zal zijn zonder werk, alleen door het geloof, om niet de vergeving van zonden ontvangend.'

10 De tekst van de Variata luidt hier: '...Dat ons uit genade om Christus' wil geschonken worden de vergeving van de zonden en de rechtvaardiging door het geloof. Daardoor moeten wij geloven en belijden, dat dit ons om Christus' wil (propter Christum) geschonken wordt, die voor ons het offer is geworden en de Vader heeft verzoend.'

De laatste zin uit 1530 over de toerekening van de gerechtigheid met verwijzing naar Rom. 3 en 4 wordt hier weggelaten, al is die gedachte wel impliciet in de tekst van 1540 terug te vinden. De toerekeningsgedachte maakt hier plaats voor een zwaarder accent op de – niet als verdienstelijk beschouwde – boete.

11 'Coram Deo' is hier vertaald met 'voor God', verdedigbaar is ook: 'voor Gods aangezicht'.

12 In het Latijn staat hier 'docere', in de vertaling is het met 'leren' weergegeven, maar in het spraakgebruik van de Reformatie klinkt het begrip 'verkondigen' mee; het is meer dan onderrichten alleen.

VII Over de kerk

Ook wordt geleerd, dat er altijd één heilige kerk zal blijven. En deze kerk is de vergadering van de heiligen, waarin het Evangelie zuiver geleerd en de sacramenten op de juiste wijze bediend worden. En voor de ware eenheid van de kerk is het genoeg om het eens te zijn over de leer van het Evangelie en over de bediening van de sacramenten. Het is niet nodig, dat menselijke tradities en door mensen ingestelde ritën en ceremoniën overal hetzelfde zijn, zoals Paulus zegt: *Eén geloof, één doop, één God en Vader van allen etcetera* [Ef. 4:5,6].

VIII Wat is de kerk?

Hoewel de kerk eigenlijk de vergadering van de heiligen en ware gelovigen is, is het toch, daar er in dit leven nog vele huichelende en slechte mensen tussen gemengd zijn, geoorloofd om de sacramenten te ontvangen, ook als ze door slechte mensen bediend worden, naar het woord van Christus: *Schriftgeleerden en Farizeeën zitten op de stoel van Mozes etcetera* [Matt. 23:2]. En de sacramenten en het Woord zijn werkzaam vanwege de instelling en de opdracht van Christus, ook als ze door slechte mensen worden uitgereikt.

Veroordeeld worden de donatisten en dergelijke,¹³ die ontkenen dat het in de kerk geoorloofd is gebruik te maken van het ambt van slechte mensen en meenden dat het ambt van slechte mensen nutteloos en niet werkzaam is.

IX Over de doop

Over de doop wordt geleerd, dat deze noodzakelijk is voor het heil en dat Gods genade door de doop wordt aangeboden; en dat kinderen gedoopt moeten worden. Door de doop worden ze aan God opgedragen en in Gods genade aangenomen.

Veroordeeld worden de wederdopers die de kinderdoop afkeuren, en verzeke- ren dat de kinderen zonder doop zalig worden.

13 De donatisten ontzegden de bisschoppen die hun rug niet recht gehouden hadden in de tijd van de vervolging onder keizer Diocletianus het ambt en ze ontkenen de geldigheid van hun sacramentsbediening. Voor de Reformatie hangt de sacramentsbediening niet af van de mens, maar van het handelen van God, in gehoorzaamheid aan zijn Woord.

X Over de maaltijd van de Heer¹⁴

Over de maaltijd van de Heer wordt geleerd, dat lichaam en bloed van Christus waarlijk aanwezig zijn en worden uitgedeeld aan hen die deelnemen aan de maaltijd van de Heer; en afgewezen worden die anders leren.

XI Over de biecht

Over de biecht wordt geleerd, dat de persoonlijke vrijspraak [van zonden] in de kerken bewaard moet blijven, hoewel in de biecht de opsomming van alle overtredingen niet noodzakelijk is. Dat is immers onmogelijk, zoals de Psalm [19:13] zegt: *Wie kent de overtredingen?*

XII Over de boete

Over de boete wordt geleerd, dat zij die na de doop afvallig geworden zijn vergeving van hun zonden verkrijgen, telkens wanneer zij zich bekeren en dat de kerk aan hen die zo tot de boete terugkeren vrijspraak moet schenken.

De boete bestaat eigenlijk uit deze twee delen: het ene is het berouw of het angstige geweten, als het zich van de zonde bewust is; het andere is het geloof, dat door het Evangelie of de vrijspraak verwekt is en gelooft dat vanwege Christus de zonden vergeven zijn en zo het geweten troost en van angsten bevrijdt. Daarna moeten goede werken volgen als vruchten van de boete.

Veroordeeld worden de wederdopers die ontkennen dat degenen die eenmaal gerechtvaardigd zijn de Heilige Geest kunnen verliezen, en ook zij die beweren dat sommigen in dit leven een zo grote staat van volkomenheid kunnen bereiken dat zij niet kunnen zondigen.

Ook worden de novatianen veroordeeld, die hen die afvallig geworden zijn na de doop en terugkeren naar de boete niet willen vrijspreken.

Verworpen worden ook zij, die niet leren dat de vergeving van de zonden door het geloof verkregen wordt, maar ons bevelen de genade te verdienen door onze boetedoeningen.

14 De tekst van de Variata van 1540 heeft hier: ‘... dat met brood en wijn waarlijk worden aangeboden (Latijn: cum pane et vino vere exhibeantur) het lichaam en bloed van Christus aan hen die eten tijdens de maaltijd van de Heer.’

Aan de reële presentie van Christus wordt niet getornd, maar het verschil zit in het vervangen van ‘aanwezig zijn en uitgedeeld worden’ en ‘in brood en wijn’ door resp. ‘aanbieden’ en ‘met brood en wijn’, waarbij open blijft of men Christus ook niet kan ontvangen als men aan het avondmaal deelneemt. In de Variata bindt Christus zich dus niet onvoorwaardelijk aan de elementen. Bovendien ontbreekt hier de afwijzing – die overigens in de Duitse versie harder is dan in de Latijnse – van diegenen die anders leren. Volgens de Invariata ontvangen ook ongelovigen Christus, zij het niet tot hun heil. In beide versies maakt wel alleen het geloof dat op Christus’ genade vertrouwt, het ontvangen zinvol en heilzaam.

XIII *Over het gebruik van de sacramenten*

Over het gebruik van de sacramenten wordt geleerd, dat de sacramenten niet alleen ingesteld zijn als kentekenen van belijden onder de mensen, maar meer nog bedoeld zijn om, als tekenen en getuigenissen van Gods wil jegens ons, het geloof te wekken en te bevestigen in hen die er gebruik van maken. Derhalve moet men zo gebruik maken van de sacramenten, dat er een geloof bij komt dat zich hecht aan de beloften die ons door de sacramenten aangeboden en geopenbaard worden.

XIV *Over de orde van de kerk*

Over de orde van de kerk wordt geleerd, dat niemand in de kerk openlijk moet leren of de sacramenten bedienen tenzij op de rechte wijze daartoe geroepen.

XV *Over de kerkelijke gebruiken*

Over de kerkelijke gebruiken wordt geleerd, dat die gebruiken te behouden zijn die zonder zonde behouden kunnen worden en de rust en de goede orde in de kerk ten goede komen, zoals bepaalde vieringen, feesten en dergelijke.

Wat zulke zaken betreft worden de mensen vermaand hun gewetens niet te laten belasten met de gedachte dat dergelijke gewoonten noodzakelijk zijn voor het heil.

Zij worden ook vermaand, dat menselijke tradities die ingesteld zijn om God te verzoenen, de genade te verdienen en voor de zonden genoegdoening te verschaffen, in strijd zijn met het Evangelie en de geloofsleer. Daarom zijn geloften en tradities aangaande voedsel en [bijzondere] dagen etcetera, eveneens ingesteld om de genade te verdienen en ter genoegdoening van de zonden, nutteloos en tegen het Evangelie.

XVI *Over de burgerlijke zaken*

Over publieke zaken wordt geleerd, dat wettige publieke ordeningen goede werken Gods zijn en dat het christenen geoorloofd is publieke ambten te bekleden, recht te spreken, een oordeel te vellen over rechtzaken naar keizerlijke en andere geldende wetten, straffen op te leggen, rechtsgeldige oorlogen te voeren, soldaat te zijn, wettelijke overeenkomsten af te sluiten, eigendom te bezitten, een eed te zweren als dat publiekelijk vereist is, een vrouw te trouwen.

Veroordeeld worden de wederdopers die de christenen deze publieke ambten verbieden.

Veroordeeld worden ook zij, die de evangelische volmaaktheid niet vinden in godsvrucht en geloof, maar in het opgeven van publieke ambten. Want het Evangelie schenkt de eeuwige gerechtigheid van het hart, schaft echter tussentijds

politiek en maatschappij niet af, maar eist nadrukkelijk dat ze bewaard blijven als ordeningen van Godswege en dat binnen die ordeningen de liefde wordt beoefend. Derhalve moeten christenen hun publieke overheden en wetten gehoorzamen, tenzij ze bevelen te zondigen. Dan moeten ze immers God meer gehoorzamen dan de mensen, Hand. 5 [:29].

XVII *Over de wederkomst van Christus ten gerichte*

Zo wordt ook geleerd, dat Christus bij de voleinding van de wereld ten gerichte verschijnen en alle doden opwekken zal; de vromen en uitverkorenen zal Hij het eeuwige leven en oneindige vreugde schenken; de goddelozen echter en de duivels zal Hij veroordelen tot een eindeloze pijniging.

Veroordeeld worden de wederdopers, die menen dat er een eind zal zijn aan de straffen voor de veroordeelden en de duivels.

Veroordeeld worden ook anderen, die nu joodse opvattingen verspreiden, dat al vóór de opstanding van de doden de vromen een werelds rijk zullen bezitten, terwijl de goddelozen overal onderdrukt worden.

XVIII *Over de vrije wil*

Over de vrije wil wordt geleerd, dat de menselijke wil een zekere vrijheid heeft om publieke gerechtigheid uit te oefenen en een keuze te maken ten aanzien van zaken die aan het verstand onderworpen zijn. Maar de wil is niet bij machte zonder de Heilige Geest de gerechtigheid Gods of de geestelijke gerechtigheid tot stand te brengen. Want de natuurlijke mens doorgrondt niet wat uit de Geest van God is. Dat echter geschiedt in de harten, wanneer door het Woord de Heilige Geest wordt ontvangen. Dat zegt Augustinus met zoveel woorden in boek III van de *Hypognosticon*: ‘Wij erkennen, dat alle mensen een vrije wil eigen is, en dat zij een redelijk oordeelsvermogen hebben, maar dat betekent niet, dat dit voldoende is om in die dingen die op God betrekking hebben zonder God aan te vangen, laat staan het te voltooien, maar dat dat alleen mogelijk is in zowel de goede als de kwade werken van dit leven nu. Goede werken, die uit de goede aard van de mens voortkomen, zijn mijns inziens het willen werken op de akker, willen eten en drinken, een vriend willen hebben, kleren willen hebben of een huis willen bouwen, een vrouw willen trouwen, vee willen voeren, verschillende goede zaken leren beoefenen, iets goeds willen ten behoeve van het huidige bestaan. Dat alles kan niet bestaan zonder Gods bestuur, want daardoor en daaruit zijn ze en zijn ze ontstaan. Slechte werken zijn mijns inziens het willen aanbidden van een afgod, een moord willen plegen etcetera.’

XIX *Over de oorzaak van de zonde*

Over de oorzaak van de zonde wordt geleerd, dat hoewel God de natuur schept en bewaart, toch de oorzaak van de zonde gelegen is in de verkeerde wil, namelijk van de duivel en de goddelozen. Als God hen niet bijstaat wenden zij zich van God af, zoals Christus zegt in Joh. 8 [:44]: *Als hij [de duivel] leugens spreekt, spreekt hij naar zijn eigen aard.*

XX *Over het geloof en de goede werken*¹⁵

Ten onrechte worden de onzen ervan beschuldigd, dat ze goede werken verbieden. Want hun geschriften over de Tien Geboden en andere van gelijke strekking bewijzen, dat ze nuttig onderricht hebben gegeven over allerlei levensstaten en ambten en aangegeven hebben, welke levensstaten en welke werken, waartoe men is geroepen, ook God welgevallig zijn.

Daarover leerden de predikers vroeger te weinig; zij spoorden slechts aan tot kinderachtige en onnodige werken, zoals bepaalde feestdagen en vasten, broederschappen,¹⁶ pelgrimages, heiligenverering, rozenkransen, monnikendom en dergelijke. Onze nu gewaarschuwde tegenstanders, leren en prediken ook niet meer voortdurend deze zinloze werken zoals vroeger. Ze beginnen ook het geloof te noemen waarover vroeger een wonderlijk zwijgen heerste. Ze leren nu, dat wij niet alleen door werken gerechtvaardigd worden, maar verbinden geloof en werken en zeggen dat wij door geloof én werken gerechtvaardigd worden. Die leer is verdraaglijker dan de eerdere en kan meer troost bieden dan hun oude leer.

Omdat dus de leer over het geloof, die in de kerk het voornaamste hoort te zijn, zo lang verborgen is gebleven, zodat iedereen toch moet toegeven dat er een diep stilzwijgen heerste in de preken over de rechtvaardiging uit het geloof en alleen de leer over de werken in de kerk gangbaar was, hebben de onzen alzo de kerken ten aanzien van het geloof vermaand:

Ten eerste, dat onze werken God niet kunnen verzoenen en ook niet de vergeving van zonden en de genade kunnen verdienen, maar dat wij dat alleen door het geloof kunnen verkrijgen, als wij namelijk geloven dat wij dankzij Christus in genade aanvaard worden. Hij alleen is gesteld tot middelaar en verzoener, door

15 In de Variata staat hier een zin die niet zo in 1530 voorkomt: 'Het geloof is een bron (genetrix, geboorteplaats) van goede wil en rechtvaardigheid.'

Dat is op zich niets nieuws, maar beschrijft het bijeenhoren van geloof en goede werken (hetgeen ook door Luther steeds krachtig is benadrukt) zodanig, dat die samenhang niet alleen berust op Gods gebod en belofte – zie in Luthers beide catechismussen, hoe hij daar al in het eerste gebod het geloof herkent –, maar nu ook op een verandering in de mens zelf, meer van 'onder op'. Het strikte: 'in Christus zowel zondaar als gerechtvaardigde' (simul iustus ac peccator) is daarmee wat op afstand gezet.

16 Genootschappen van leken voor geestelijke oefeningen en kerkelijk werk.

wie de Vader verzoend wordt. Wie er derhalve op vertrouwt de genade te verdienen door de werken, die versmaadt de verdienste en genade van Christus en zoekt zonder Christus op eigen menselijke kracht de weg tot God, terwijl Christus over zichzelf zei Joh. 14 [:6]: *Ik ben de weg, de waarheid en het leven.*

Deze leer over het geloof wordt overal door Paulus behandeld, Ef. 2 [:8]: *Gij zijt door genade behouden, door het geloof en niet uit uzelf, het is Gods gave, niet uit de werken etcetera.*

En laat niemand spottend aanvoeren, dat wij een nieuwe Paulusinterpretatie naar voren brengen. Heel deze zaak wordt bevestigd door het getuigenis van de vaders. Want Augustinus verdedigt in vele boeken de genade en de rechtvaardigheid uit het geloof tegen de verdiensten door de werken. En zo leert ook Ambrosius in *Over de roeping der volkeren* en elders. In *Over de roeping der volkeren* zegt hij: ‘Waardeloos zou de verlossing door het bloed van Christus zijn, als de menselijke werken, die toch een voorrecht heten te zijn, niet ondergeschikt zouden zijn aan Gods barmhartigheid en de rechtvaardiging uit genade zou worden voorafgegaan door verdiensten. Dan zou de genade geen geschenk zijn van de Gever, maar het loon voor de werker.’

Hoewel echter deze leer veracht wordt door degenen die er niet mee vertrouwd zijn, ervaren zij toch dat ze vrome en angstige gewetens heel wat troost brengt, omdat gewetens geen rust kunnen vinden door welke werken ook, maar slechts door geloof, waarin zij met zekerheid vaststellen dat zij vanwege Christus een verzoende God hebben, zoals Paulus leert in Rom. 5 [:1]: *Gerechtigd door het geloof, hebben wij vrede bij God.* Heel deze leer moet in verband gebracht worden met de strijd van verschrikte gewetens en kan zonder die strijd niet verstaan worden. Daarom wordt dat verkeerd beoordeeld door onervaren en wereldse lieden die in de waan leven, dat de christelijke rechtvaardigheid niet anders is dan de burgerlijke of filosofische.

Vroeger werden de gewetens gekweld door de leer over de werken, zij kregen de troost uit het Evangelie niet te horen. Zo werd menigeen door het geweten de woestijn in gejaagd en in kloosters, in de hoop daar de genade te kunnen verdienen door een kloosterlijk leven. Anderen verzonnen andere werken om de genade te bevorderen en boete te doen voor hun zonden. Het was dan ook ten zeerste nodig om deze leer over het geloof in Christus door te geven en te vernieuwen, opdat die angstige gewetens de troost niet zouden ontberen, maar zouden weten dat genade en vergeving van de zonden worden verkregen door het geloof in Christus.

De mensen worden ook gewaarschuwd, dat het begrip ‘geloof’ niet slechts kennis van de historie is, zoals de goddelozen en de duivel hebben, maar dat het hier gaat om een geloof dat niet alleen een historisch gebeuren beaamt, maar om

een geloof dat ook geloof schenkt aan het effect van die historische gebeurtenis. Dat betekent dus, dat wij door Christus genade hebben, rechtvaardigheid en vergeving van de zonden.

Want wie weet door Christus een genadige Vader te hebben, die kent God werkelijk, weet Hem ter harte te gaan, roept Hem aan, is kortom niet zoals de heidenen zonder God. Want duivels en goddelozen kunnen dit artikel van de vergeving van de zonden niet geloven.

Zij haten daarom God alsof Hij hun vijand is, roepen hem niet aan en verwachten niets goeds van Hem. Op deze wijze wijst ook Augustinus de lezer op het begrip 'geloof' en leert hij in zijn geschriften het begrip 'geloof' op te vatten niet als kennis zoals die ook in de goddelozen is, maar als vertrouwen dat troost biedt en de verschrikte gewetens opricht.

Bovendien wordt door de onzen geleerd, dat het noodzakelijk is om goede werken te doen, niet om erop te vertrouwen daarmee de genade te verdienen, maar om Gods wil.

Slechts door het geloof worden de vergeving van de zonden en de genade verkregen. En omdat door het geloof de Heilige Geest wordt ontvangen, worden ook de harten vernieuwd en maken zij zich een nieuwe genegenheid eigen om goede werken te kunnen volbrengen.

Zo immers zegt Ambrosius: 'Het geloof is de moeder van de goede wil en het rechtvaardig handelen'. Want de menselijke krachten zijn zonder de Heilige Geest vol goddeloze neigingen en te zwak om goede werken te kunnen doen die voor God kunnen bestaan. Bovendien zijn ze in de macht van de duivel, die de mensen drijft tot allerlei zonden, goddeloze denkbeelden en onmiskenbare schanddaden. Zoals dat is te zien aan de filosofen die zich inspanden om eerlijk te leven, maar dat niet konden bereiken en besmet raakten met vele onmiskenbare schanddaden. Zo staat het ervoor met de zwakheid van de mens, wanneer die zonder geloof en zonder de Heilige Geest is en zich slechts door eigen menselijke krachten laat leiden.

Hieruit blijkt duidelijk, dat deze leer niet van het verbieden van goede werken mag worden beschuldigd, maar juist geprezen moet worden, omdat zij aantoon hoe wij goede werken kunnen doen. Want zonder geloof kan de menselijke natuur op geen enkele wijze de werken van het eerste en tweede gebod doen. Zonder geloof roept zij God niet aan, verwacht zij niets van God, draagt zij het kruis niet, maar zoekt zij menselijke hulp en vertrouwt op die menselijke hulp. Zo heersen in het hart allerlei begeerten en menselijke overwegingen, als het geloof en vertrouwen op God afwezig zijn. Daarom sprak Christus: *Zonder mij kunt gij niets doen*, Joh. 15 [:5]. En de kerk zingt:

Zonder uw macht
is er niets in de mens,
niets dat zonder schuld is.¹⁷

XXI *Over de heiligenverering*

Over de heiligenverering wordt geleerd, dat de gedachtenis van de heiligen ons kan worden voorgehouden om hun geloof en goede werken conform onze roeping na te volgen. Zo kan de keizer David als voorbeeld nemen in de oorlog die gevoerd moet worden om de Turken uit het vaderland te verdrijven. Want beiden zijn zij koning. Maar de Schrift leert ons niet om heiligen aan te roepen of hulp van heiligen te vragen, want zij houdt ons de ene Christus voor als middelaar, zoenoffer en hogepriester die ook voor ons bidt. Hij is het die aangeroepen moet worden en beloofd heeft dat Hij onze gebeden zal verhoren; en deze verering heeft het meest zijn instemming, namelijk dat Hij in alle leed wordt aangeroepen, 1 Joh. 2 [:1]: *Als iemand zondigt hebben wij een voorspreker bij God etcetera.*

[Slot eerste deel]

Dit is zo ongeveer in hoofdzaak onze leer; daarin kan men niets ontdekken wat afwijkt van de Schriften en van de katholieke of van de romeinse kerk, voorzover ons bekend uit de geschriften van de kerkvaders. Nu dat dan zo is, oordelen diegenen onrechtmatig die ons als ketters beschouwen. Heel het meningsverschil gaat over enkele misbruiken die, niet gesteund door enig gezag, de kerken binnengeslopen zijn. En zelfs als daarover toch nog een verschil van mening zou zijn, dan zouden de bisschoppen toch zoveel mildheid moeten tonen, dat zij vanwege de hiervóór weergegeven belijdenis de onzen dulden. Zelfs de canonieke regels zijn toch niet zo streng, dat zij overal dezelfde gebruiken vereisen; ook waren de gebruiken nooit gelijk in alle kerken. Hoewel: bij ons worden de oude gebruiken grotendeels nauwgezet gevolgd. Het is dus een valse aantijging, als zouden in onze kerken alle ceremoniën, alle oude inzettingen afgeschaft worden. Er werd echter algemeen geklaagd, dat er zich aan de gangbare gebruiken bepaalde misbruiken gehecht hadden. Deze konden immers niet met een goed geweten toege staan worden en zijn daarom deels gecorrigeerd.

17 Als volgt vertaald in het Liedboek voor de Kerken in Nederland:
'Zonder uw geheime gloed
is er in de mens geen goed,
is de ziel niet rein van zin.' (Gez. 238)

Artikelen, waarin de afgeschafte misbruiken behandeld worden

Daar de gemeenten bij ons in geen enkel geloofsartikel afwijken van de katholieke kerk, maar slechts weinige misbruiken verwijderen die nieuw en tegen de bedoeling van de kerkelijke wetten in de loop van de tijd abusievelijk ingevoerd zijn, vragen wij zijne keizerlijke majesteit genadig te vernemen zowel wat veranderd is alsook waarom het veranderd is, opdat het volk niet gedwongen wordt die misbruiken tegen het geweten in acht te nemen. Moge zijne keizerlijke majesteit ook geen geloof schenken aan hen die wonderlijke lasterpraat onder het volk rondstrooien om haat tegen de onzen aan te wakkeren. Eerst gaven zij op die manier aanleiding tot onenigheid door de geest van goede mensen te verbitteren en nu proberen ze in dezelfde stijl de tweedracht te vergroten. Zijne keizerlijke majesteit zal zich er ongetwijfeld van kunnen overtuigen, dat de vorm van de leer en de ceremoniën bij ons dragelijker is dan valse en kwaadwillige lieden aangeven. Bovendien kan de waarheid niet worden vastgesteld op grond van kletspraat van de massa of vijandige kwaadsprekerij. Het laat zich ook gemakkelijk inzien, dat niets meer bijdraagt aan het instandhouden van de waardigheid van de ceremoniën en aan het vergroten van de eerbied en de vroomheid van het volk dan wanneer ceremoniën op de rechte wijze in de kerken bediend worden.

XXII *Over de beide gestalten*

Aan de leken worden beide gestalten van het sacrament van de Maaltijd des Heren gereikt, omdat dit gebruik berust op de opdracht van de Heer in Matt. 26 [:27]: *Drinkt allen daaruit*. Daar schrijft Christus klaar en duidelijk over de kelk voor, dat allen daaruit drinken.

En opdat niemand als drogreden kan aanvoeren dat dit slechts betrekking heeft op de priesters, haalt Paulus 1 Kor. 11 [:20] bij de Korinthiërs een voorbeeld aan waaruit blijkt dat de hele gemeente beide gestalten gebruikt heeft. Lang bleef dit gebruik in stand in de kerk en het staat ook niet vast, wanneer of door welke autoriteit het voor het eerst veranderd is, ook al geeft kardinaal Cusanus aan wanneer het goedgekeurd is.¹⁸ Cyprianus getuigt op enkele plaatsen, dat de kelk van Christus' bloed aan het volk gereikt is. Evenzo betuigt Hieronymus: 'De priesters bedienen de eucharistie en delen het bloed van Christus uit aan de volken.'

¹⁸ Dat leken de kelk onthouden werd, is in het Westen vanaf de dertiende eeuw gewoonte geworden; volgens Nicolaas van Kues (Cusanus) is daartoe besloten op het vierde Lateraanse concilie (1215).

Ook paus Gelasius¹⁹ verbiedt de splitsing van het sacrament.²⁰ Slechts de niet eens erg oude traditie wil het anders hebben. Het staat echter vast, dat een gewoonte die ingevoerd is tegen Gods geboden in, niet goedgekeurd kan worden, zoals ook het canoniek recht getuigt.²¹ Deze gewoonte is dus niet alleen ingevoerd in tegenspraak met de Schrift, maar ook met de oude kerkelijke wetten en het oorspronkelijke voorbeeld van de kerk. Daarom had men hen die het sacrament liever onder beide gestalten wilden ontvangen nooit mogen dwingen het onderschending van hun geweten anders te doen. En omdat de splitsing van het sacrament niet overeenstemt met de instelling van Christus, plegen wij de tot nu toe gebruikelijke processie²² te laten varen.

XXIII *Over het priesterhuwelijk*

Er werd openlijk geklaagd over het slechte voorbeeld van priesters die zich niet konden beheersen. Daarom heeft naar verluidt ook paus Pius [I] gezegd, dat er enige redenen waren om de priesters het huwelijk te ontzeggen, maar veel meer redenen waarom het hun moest worden teruggegeven. Dat schreef immers Platina.²³ Omdat derhalve priesters aan onze kant dergelijke publieke ergernissen wilden vermijden, trouwden zij en leerden dat het hun vrijstond een huwelijk aan te gaan. Ten eerste omdat Paulus zegt: *Ieder moet zelf een vrouw hebben om geen ontucht te hoeven plegen*. En ook: *Het is beter te trouwen, dan te branden* [1 Kor. 7:2,9]. Ten tweede heeft Christus gezegd: *Niet allen vatten dit woord* [Matt. 19:12]. Daar leert Hij hen dat niet alle mensen geschikt zijn voor het celibaat,²⁴ omdat God de mens geschapen heeft tot voorplanting, Gen. 1 [:28]. Het is dan ook niet in de macht van een mens om zonder een bijzondere gave en werking van God de schepping te veranderen. Dus: wie niet geschikt zijn voor het celibaat moeten een huwelijk aangaan. Want Gods opdracht en ordening kan door geen menselijke wet of gelofte worden opgeheven. Om deze redenen leren de priesters dus dat het hun is toegestaan een vrouw te trouwen.

Het staat eveneens vast dat in de oude kerk priesters getrouwd waren. Want

19 Gratianus (twaalfde eeuw) vervaardigde de *Concordantia discordantium canonum*, meestal vermeld onder de titel *Decretum Gratiani*, hier ook vaak als de *Decreten* betiteld. Het is een samenvatting van het kerkelijk recht, onderverdeeld in 'distinctio', 'caput' en 'quaestio'.

20 Distinctio 2, De consecratione: 'Comperimus'.

21 Distinctio 8 in het hoofdstuk De Veritate etcetera.

22 In de processie op Sacramentsdag (donderdag na Trinitatis, ingesteld in de dertiende eeuw) werd de geconsacreerde hostie rondgedragen.

23 Bartolomeo Platina (1421-1481) schreef een handboek over de geschiedenis der pausen: *De vitis ac gestis pontificum*.

24 Het celibaat was tot de twaalfde eeuw niet verplicht voor priesters. Het werd wel aangeraden, mede onder invloed van het kloosterwezen. Nog in de twaalfde eeuw waren in Duitsland de meeste priesters getrouwd.

ook Paulus zegt, dat ook wie gehuwd is tot bisschop gekozen kan worden. En in Duitsland werden de priesters pas vierhonderd jaar geleden gedwongen tot het celibaat. Ze waren daar zo weinig van gediend, dat de aartsbisschop van Mainz, die op het punt stond het edict van de paus hierover te publiceren, bijna door woedende priesters in een oproer omgebracht werd. En de zaak werd zo onbehouwen doorgezet, dat niet alleen voorgenomen huwelijken verboden werden, maar ook al bestaande huwelijken werden ontbonden, tegen alle goddelijk en menselijk recht in, ja ook tegen de kerkelijke regels in, die niet alleen door pausen, maar ook door de hoogst geprezen concilies waren uitgevaardigd.

En omdat nu in deze ouder wordende wereld de menselijke natuur langzamerhand zwakker wordt, moet er voorkomen worden dat er nog meer ondeugden Duitsland binnensluipen.

Verder heeft God het huwelijk ingesteld om een geneesmiddel te zijn tegen de menselijke zwakheid. Ook de kerkelijke regels zelf zeggen, dat de vroegere strengheid soms in latere tijden lichter gemaakt moet worden vanwege de zwakheid van de mensen. Het is wenselijk dat dat ook in deze zaak gebeurt. Ook lijkt het, dat de gemeenten vandaag of morgen een gebrek aan priesters zullen krijgen, als het huwelijk nog langer verboden wordt.

Daar het gebod van God nu dus vaststaat, omdat de oude gewoonte van de kerk bekend is en een liederlijk celibaat een menigte ergernissen met zich brengt – echtbreuk en andere wandaden, die het verdienen om bestraft te worden door een goede overheid – is het toch verwonderlijk dat tegen niets zo fel wordt opgetreden als tegen het priesterhuwelijk.

God heeft geboden het huwelijk in ere te houden. Huwelijkswetten worden in alle goed geordende staten ook onder de heidenen ten zeerste in ere gehouden. Maar nu worden zelfs priesters met doodstraffen bedreigd, alleen omdat ze getrouwd zijn. Paulus noemt een leer die het huwelijk verbiedt demonisch, 1 Tim. 4 [3]. Dat kan in deze tijd ook makkelijk begrepen worden, nu het huwelijksverbod met zulke zware straffen overeind wordt gehouden.

Zoals echter geen enkele menselijke wet een gebod van God kan opheffen, zo kan ook een gelofte dat niet opheffen. Aan vrouwen die de beloofde kuisheid niet kunnen bewaren, geeft Cyprianus daarom de raad te trouwen. Zijn woorden in het eerste boek van zijn brieven (brief x1) luiden: ‘Als ze echter niet willen volharden of dat niet kunnen, is het beter dat ze trouwen dan dat ze in het vuur vallen ten gevolge van hun begeerten; in elk geval mogen ze geen aanstoot geven aan hun broeders of zusters.’

De kerkelijke wetten geven zelf blijk van enige billijkheid²⁵ jegens hen, die vóór de juiste leeftijd de gelofte hebben afgelegd, zoals dat tot nu toe bijna steeds placht te gebeuren.

XXIV *Over de mis*

Ten onrechte worden onze gemeenten ervan beschuldigd dat ze de mis afgeschafst hebben. De mis wordt immers bij ons gehandhaafd en met de grootste eerbied gevierd. Bijna alle gebruikelijke riten²⁶ worden gehandhaafd. Alleen worden aan de Latijnse gezangen een aantal Duitse liederen toegevoegd om het volk te onderrichten. Want riten zijn vooral nodig om de onwetenden te onderrichten. En Paulus raadt aan in de gemeente de taal te gebruiken die door het volk verstaan wordt [1 Kor. 14:9v.]. Het volk heeft zich eraan gewend om samen het sacrament te gebruiken, indien het zich daarop heeft voorbereid. Dat verhoogt ook de eerbied en de aandacht bij de riten. Ook worden geen mensen toegelaten die niet tevoren zijn ondervraagd en gehoord. Ze worden ook vermaand ten aanzien van de waardigheid en het gebruik van het sacrament en hoeveel troost het schenkt aan angstige gewetens, zodat ze leren God te geloven en alle goeds van Hem te verwachten en te vragen. Deze eredienst behaagt God, deze wijze van vieren van het sacrament voedt de vroomheid jegens God. Derhalve blijkt de mis niet met meer aandacht bij onze tegenstanders dan bij ons gevierd te worden.

Het staat vast dat er reeds lang openlijk en hevig geklaagd is door vele goede mensen, dat de missen schandelijk geprofaneerd en aangewend worden tot geldelijk gewin. Het is ook geen geheim, hoe wijd verbreid dit misbruik is in alle kerken, waarin men missen alleen maar opdraagt om de beloning of de opbrengst van de zielemis, wat betekent dat velen tegen het kerkelijk verbod in missen lezen. Paulus bedreigt hen die de eucharistie onwaardig houden met krachtige woorden, wanneer hij zegt: *Wie dit brood op onwaardige wijze eet of op onwaardige wijze de kelk des Heren drinkt, die zal schuldig zijn aan het lichaam en bloed van de Heer* [1 Kor. 11:27]. Daarom worden bij ons de priesters voor deze zonde gewaarschuwd. Zo zijn ook bij ons de private missen opgehouden, want die werden juist bijna alle vanwege de opbrengst gelezen.

Onze bisschoppen wisten best van deze misbruiken. Als ze die tijdig gecorrigeerd hadden, zou er nu minder onenigheid zijn. Omdat ze eerst deden alsof dat

25 Het begrip ‘aequitas’ – vertaling van het Griekse ‘epieikeia’ –: mildheid, billijkheid, speelt in de Oudheid en later een heel belangrijke rol. Het doelt op de redelijkheid (in het Engels: ‘fairness’) die de hardheid van een strikte toepassing van de ‘iustitia distributiva’ (toedelende gerechtigheid) moet verzachten. Het wordt vertaald met ‘billijkheid’, maar het is dus een meer omvattend begrip.

26 ‘Caerimonia’ wordt hier vertaald met ‘riten’, maar dan niet in de beperkte moderne zin; het gaat daarbij om de gehele eredienst, de liturgie.

niet bestond, hebben ze toegelaten dat er vele gebreken de kerk binnengeslopen zijn. Nu het te laat is, beginnen ze te klagen over de rampzalige toestanden van de kerk, hoewel dit tumult nergens anders vandaan komt dan uit die misbruiken, die zo openlijk plaatsvonden dat zij ze niet meer konden verdragen. Grote onenigheden zijn aan de dag getreden over de mis en het sacrament. Misschien moet daarom de hele wereld boeten voor de langdurige ontheiliging van de missen, terwijl degenen die het konden en moesten verbeteren het eeuwenlang hebben getolereerd. Want in de Tien Geboden staat geschreven [Ex. 20:7]: *Wie de naam Gods misbruikt zal niet ongestraft blijven*. En van het begin van de wereld af lijkt wel geen goddelijke zaak ooit zozeer te zijn gebruikt om geld te verdienen als de mis.

Er kwam nog een opvatting bij die het aantal private missen tot in het oneindige vermeerderde, namelijk dat Christus door zijn lijden genoegdoening gedaan zou hebben voor de erfzonde en de mis heeft ingesteld waarin geofferd wordt voor de dagelijkse ongerechtigheden, zowel doodzonden als vergeeflijke zonden. Daaraan ontsproot de algemene mening, dat de mis een werk is dat als zodanig²⁷ de zonden delgt van levenden en doden. Hier begint dan ook de discussie of een mis die voor velen opgedragen werd net zoveel waard was als afzonderlijke missen voor enkelingen. Deze discussie zorgde voor die oneindige menigte van missen.

Ten aanzien van dergelijke opvattingen hebben de onzen gewaarschuwd, dat ze afwijken van de Heilige Schrift en de heerlijkheid van het lijden van Christus schaden. Want het lijden van Christus was offer en genoegdoening niet alleen voor de erfschuld, maar ook voor alle overige zonden, zoals staat geschreven in Hebr. [10:10,14]: *Wij zijn eens voor altijd geheiligd door het offer van het lichaam van Christus*. En ook: *Door één offer heeft Hij hen die geheiligd worden tot volmaaktheid gebracht*.

De Schrift leert ons derhalve dat wij voor God gerechtvaardigd worden door het geloof in Christus. Als de mis de zonden delgt van levenden en doden alleen op grond van het verrichte werk, dan ontvangt men rechtvaardiging op grond van het verrichte werk en niet uit het geloof. De Heilige Schrift verdraagt dat niet.

Maar Christus beveelt dit te doen tot zijn gedachtenis. De mis is daartoe ingesteld opdat het geloof in degenen die het sacrament ontvangen, eraan herinnerd

27 In het Latijn staat hier 'ex opere operato': een term die in de Middeleeuwen is gesmeed om aan te geven dat het sacrament werkzaam is ongeacht de morele of leerstellige zuiverheid van degene die het sacrament bedient. Later ontwikkelt zich hieruit de gedachte van een automatische werking van het sacrament waarbij wordt afgezien niet alleen van de persoon van degene die het sacrament bedient, maar ook van wie het ontvangt. De Reformatie verzet zich daartegen en stelt dat het sacrament naar Gods Woord moet worden bedient en in geloof moet worden aanvaard. Dat betekent niet dat de werking van het sacrament van ons geloof afhangt; het is en blijft het werk van God, waarop het geloof zich richt. Het is echter geen instrument dat door de priesters als het ware God uit handen genomen is.

wordt welke weldaden het door Christus ontvangt en het angstige geweten wordt opgericht en getroost. Want Christus gedenken betekent zich de weldaden herinneren en inzien dat ze werkelijk aan ons worden aangeboden. Het gaat er ook niet om zich slechts die geschiedenis te binnen te brengen, dat kunnen joden en goddelozen ook. Maar de mis is hiertoe ingesteld, dat het sacrament wordt uitgereikt aan hen die deze troost behoeven, zoals Ambrosius zegt: ‘Omdat ik steeds zondig, heb ik steeds medicijn nodig.’

Daar het in de mis echter om een dergelijke deelname aan het sacrament gaat, wordt bij ons een gemeenschappelijke mis bediend op iedere feestdag en op andere dagen, mochten er zijn die het sacrament willen ontvangen. Deze gewoonte is trouwens niet nieuw in de kerk. Want de ouden van vóór Gregorius vermelden niets over een private mis; wel spreken ze vaak over de gezamenlijke mis. Chrysostomus zegt: ‘Dagelijks staat de priester aan het altaar, nodigt de een tot de communie uit en weert de ander af.’ En uit de oude kerkelijke wetten blijkt, dat één persoon de mis kon bedienen, van wie de overige presbyters en de diakenen het lichaam des Heren ontvingen. Zo immers luiden de woorden van de Niceense regel: ‘Laten de diakenen volgens de regel na de presbyters uit handen van de bisschop of de priester de heilige communie ontvangen.’ En Paulus vermaant ten aanzien van de communie, dat de een op de ander moet wachten, om er gemeenschappelijk aan deel te nemen.

Nu de mis bij ons het voorbeeld van de kerk volgt, vertrouwen wij op grond van de Schrift en de kerkvaders erop dat die niet kan worden verworpen, vooral daar de openbare ritens grotendeels op de gebruikelijke wijze worden gehandhaafd; slechts het aantal missen is anders, maar vanwege de ernstige en duidelijke misbruiken is het zeker goed hierin een wijziging aan te brengen. Want vroeger bediende men de mis zelfs in de drukst bezochte gemeenten niet overal dagelijks, zoals blijkt uit de *Historia Tripartita*, boek 9: ‘Ook in Alexandrië werden woensdags en vrijdags de Schriften gelezen en uitgelegd door de leraars en dat alles zonder de plechtige offerhandeling.’²⁸

xxv Over de biecht

De biecht is in onze gemeenten niet afgeschaft. Wij zijn dan ook niet gewoon het lichaam des Heren te reiken aan hen die niet tevoren de biecht is afgenomen en vrijgesproken zijn. Het volk wordt bovendien intensief onderwezen over het geloof in de vrijspraak, waarover vroeger een groot stilzwijgen heerste. De mensen wordt geleerd de vrijspraak zeer hoog te achten, omdat het de stem van God is en wordt verkondigd naar het gebod Gods. De sleutelmacht wordt in ere gehouden

²⁸ De uit de zesde eeuw stammende *Historia Tripartita* gold als standaardwerk voor de kerkgeschiedenis.

en er wordt aan herinnerd hoeveel troost ze de verschrikte gewetens brengt en dat God om het vertrouwen vraagt, waardoor we geloven in deze vrijspraak die als zijn woord uit de hemel weerklinkt; en dat dit vertrouwen de vergeving van de zonden werkelijk verkrijgt en ontvangt. Vroeger werden de genoegdoeningen mateloos geprezen en van het geloof en de verdienste van Christus en de gerechtigheid van het geloof was helemaal geen sprake. Daarom is op dit punt aan onze gemeenten niets te verwijten. Want ook onze tegenstanders zijn gedwongen ons toe te geven, dat de leer van de boete door de onzen heel grondig behandeld en verklaard wordt.

Maar over de biecht leren ze dat een opsomming van de zonden niet nodig is en de gewetens niet belast moeten worden met de zorg voor de opsomming van alle zonden, omdat het onmogelijk is alle zonden te noemen, zoals de Psalm [19:13] getuigt: *De zonden, wie kent ze* [Ps. 19:13]? Evenzo Jeremia [17:9]: *Verdorven is het hart van de mens en niet te doorgronden*. Als alleen de zonden die genoemd worden vergeven werden, dan zouden de gewetens nooit tot rust kunnen komen, want heel veel zonden zien wij niet of kunnen wij ons niet herinneren. Ook de oude kerkelijke schrijvers getuigen ervan, dat die opsomming niet noodzakelijk is. In de *Decreten* wordt Chrysostomus geciteerd die zegt: 'Ik zeg u niet dat u zich openlijk moet blootgeven of tegenover anderen uzelf beschuldigen, ik wil dat u de profet gehoorzaamt die zegt: *Leg uw weg open voor God* [Ps. 37:5], om in gebed dus uw zonden voor God, de ware rechter, te belijden. Spreek uw zonden niet hardop met de tong uit, maar door ze gewetensvol te gedenken.' En de Glosse over de boete geeft toe dat de biecht een zaak van menselijk recht is.²⁹ De biecht wordt bij ons dus echt behouden, zowel vanwege de grote zegen van de vrijspraak als vanwege andere voordelen voor het geweten.

XXVI *Over het onderscheid der spijzen*

Niet alleen bij het volk, maar ook bij de leraars van de kerk heerste de algemene overtuiging dat het onderscheid van de spijzen en dergelijke menselijke overleveringen werken zijn, nuttig voor het verwerven van de genade en de genoegdoening voor de zonden. Dat de wereld zo dacht blijkt ook daaruit, dat dagelijks nieuwe ceremoniën, nieuwe regels, nieuwe feestdagen, nieuwe vasten werden ingesteld en dat de leraren in de kerken deze werken als een noodzakelijke dienst oplegden om zo de genade te verwerven en dat zij de gewetens angst aanjoegen indien [de mensen] zo iets nalieten. Door die overtuiging over de tradities zijn veel misstanden in de kerk voortgekomen.

Ten eerste is daarmee de leer over de genade en de gerechtigheid uit het geloof verduisterd, terwijl dat het voornaamste deel is van het Evangelie dat in de kerk

²⁹ Distinctio 5 in het hoofdstuk Consideret.

het allermeeft aan de dag en op de voorgrond moet treden, opdat de verdienfte van Christus terdege wordt gekend en het geloof, dat vertrouwt dat de zonden vanwege Christus vergeven worden, zijn plaats krijgt, ver boven werken en welke eredienst ook.

Daarom geeft Paulus alle aandacht aan dit punt en neemt hij afstand van de wet en de menselijke overleveringen, om aan te tonen dat de christelijke gerechtigheid iets anders is dan zulk soort werken: namelijk het geloof dat erop vertrouwt, dat wij vanwege Christus in genade worden aangenomen. Maar deze leer van Paulus is bijna geheel weggedrukt door overleveringen die de mening deden ontstaan dat door het onderscheid van spijzen en dergelijke riten de genade en de gerechtigheid moeten worden verdiend. Bij de boete werd geen enkele melding gemaakt van het geloof, slechts de werken ter genoegdoening werden naar voren gebracht. Daarin, zo meende men, bestond de gehele boete.

Ten tweede verduisterden deze overleveringen de geboden Gods, omdat men ze veel hoger achtte dan Gods geboden. Het christen zijn, zo meende men, bestond geheel en al uit het in acht nemen van bepaalde feestdagen, riten, vasten, kleding. Deze plichtsbetrachtingen waren gesierd met de meest eervolle titels als ‘het geestelijke leven’ of ‘het volmaakte leven’.

Intussen was er geen eer te behalen aan de geboden Gods overeenkomstig ieders roeping: dat de vader van een gezin de kinderen opvoedt, de moeder de kinderen baart, de vorst het land regeert. Deze dingen golden als wereldse zaken en onvolkomen en veel minder waard dan al die prachtige plichtsbetrachtingen. Deze dwaling was een kwelling voor vele vrome gewetens die het betreurden dat zij geen volkomen leven leidden in het huwelijk, in overheidsdienst of andere burgerlijke beroepen en die bewondering hadden voor monniken en dergelijke en ten onrechte meenden, dat hun plichtsbetrachtingen God welgevalliger zouden zijn.

Ten derde brachten deze overleveringen de gewetens in groot gevaar, omdat het ondoenlijk was ze alle te onderhouden en de mensen toch meenden, dat deze plichtsbetrachtingen een noodzakelijke dienst aan God waren. Gerson schrijft³⁰ dat velen tot vertwijfeling vervielen, sommigen hadden zelfs zelfmoord gepleegd, omdat ze dachten niet aan deze overleveringen te kunnen voldoen en intussen hoorden ze niets over de troost die de gerechtigheid van het geloof en de genade bieden. Wij zien dat de samenstellers van de *Summae*³¹ en andere theologen overleveringen verzamelden om naar een billijke toepassing van de regels te

30 Johannes Gerson (1363-1429), hoofd van de universiteit van Parijs, was een voorvechter van hervormingen binnen de kerk. Zijn geschriften waren ook aan Luther goed bekend.

31 Een systematische uiteenzetting van de geloofsleer werd in de Middeleeuwen ‘summa’ genoemd. In dit geval slaat het op de *Summa de casibus conscientiae*.

zoeken ten einde de gewetens te ontlasten. Zij slaagden daar echter onvoldoende in en intussen belastten ze de gewetens nog meer. De theologische scholen en hun aanhang waren zo in beslag genomen door dat samenvoegen van overleveringen, dat ze geen tijd hadden naar de Schrift te grijpen en daarin de nuttiger leer te zoeken over geloof, kruis, hoop, over de waardigheid van de wereldse zaken, de troost voor gewetens in zware aanvechtingen. Daarom klaagden Gerson en andere theologen er zeer over, dat deze twisten over de overleveringen hen verhinderden belangrijker leerstukken te kunnen behandelen. Augustinus verbiedt de gewetens te belasten met dergelijke plichtsbetrachtingen en hij wijst Januarius er wijselijk op, dat hij moet weten dat het niet van wezenlijk belang is die dingen na te leven; zo zegt hij dat.

Daarom moet het niet lijken alsof de onzen deze zaak lichtzinnig of uit haat tegen de bisschoppen (van wie sommigen ten onrechte verdacht worden) hebben aangepakt, zoals sommigen ten onrechte suggereren. Het was dringend nodig de kerken te waarschuwen tegen deze dwalingen, die zijn ontsprongen aan verkeerd begrepen tradities. Want het Evangelie dwingt ons in de kerk de leer over de genade en de gerechtigheid uit het geloof dringend aan de orde te stellen; die kan echter niet begrepen worden, indien mensen denken dat zij de genade kunnen verdienen door het in acht nemen van zelfgekozen plichten.

Dus leerden zij, dat zij niet door het in acht nemen van menselijke overleveringen de genade konden verdienen of genoegdoening voor hun zonden konden bewerkstelligen. Daarom moet men ook niet menen dat dergelijke plichtsbetrachtingen noodzakelijk zijn om God te dienen. Dat wordt ook door de getuigenissen uit de Schrift bevestigd. In Matt. 15 [:1-20] verontschuldigt Christus de apostelen, toen ze zich niet aan de gebruikelijke overlevering hielden, die toch behoorde tot de zaken die niet van wezenlijk belang zijn en onderdeel was van de reinigingsvoorschriften. Hij zei echter: *Ze vereren Mij tevergeefs met menselijke inzettingen.* Dus eiste Hij geen onnutte dienst aan God. En even later voegt Hij daaraan toe: *Alles wat door de mond ingaat, verontreinigt de mens niet.* En zo staat ook in Rom. 14 [:17]: *Het rijk Gods hangt niet af van spijs en drank; Kol. 2 [:16v.]: Laat niemand u oordelen naar eten, drinken, sabbat of feestdag.* In Hand. 15 [:10] zegt Petrus: *Waarom verzoekt gij God door een juk op de hals van de discipelen te leggen, dat noch wij, noch onze vaders konden dragen? Maar wij geloven door de genade van onze Heer behouden te worden, zoals ook zij.* Hier verbiedt Petrus om de gewetens te belasten met tal van riten, of ze nu van Mozes zijn of anderszins. En 1 Tim. 4 [:1v.] noemt het spijsverbod *een demonische leer*, want het is strijdig met het Evangelie om dergelijke werken in te voeren of te doen om voor onszelf de genade te verdienen of te denken dat er geen christelijke gerechtigheid zonder zo'n dienst kan bestaan.

Hier verwijten onze tegenstanders ons dat wij de tuchtiging en het afsterven

van het vlees verbieden zoals Jovinianus.³² Maar uit de geschriften van de onzen blijkt iets heel anders. Steeds immers leerden ze over het kruis, dat christenen allerlei aanvechtingen moeten verdragen. Dit is het ware, ernstige en ongeveinsde afsterven: gekweld worden door allerlei beproevingen en gekruisigd worden met Christus.

Bovendien leren zij, dat elke christen zich door lichamelijke tucht of lichamelijke inspanning en arbeid moet oefenen en dwingen om niet verzadigd en lui tot zondigen gedreven te worden, maar niet om er vergeving van zonden of genoegdoening voor de zonden mee te verdienen. Op deze lichamelijke tucht moet men altijd aandringen, niet alleen op enkele bepaalde dagen, maar zoals Christus gebiedt [Luc. 21:34]: *Hoedt u ervoor, dat uw harten niet belast worden door dronkenschap.* Evenzo [Marc. 9:29]: *Dit duivelsgeslacht wordt niet uitgedreven dan door vasten en bidden.* En Paulus zegt [1 Kor. 9:27]: *Ik kastijd mijn lichaam en houd het in bedwang.* Daar toont hij duidelijk aan, dat hij zijn lichaam niet daartoe kastijdde om door die tuchting vergeving van zonden te verdienen, maar om zijn lichaam gehoorzaam en geschikt te laten zijn voor geestelijke zaken en om dienst te doen in overeenstemming met zijn roeping. Derhalve wordt dat vasten zelf niet verworpen, maar wel de tradities die met gevaar voor de gewetens bepaalde dagen en bepaalde spijsen voorschrijven, als zouden dergelijke werken noodzakelijk zijn om God te dienen.

Bij ons worden echter de meeste tradities in ere gehouden, zoals de orde der lezingen in de mis, de feestdagen en alles wat tot het handhaven van de orde in de kerk bijdraagt. Intussen worden de mensen er wel op gewezen dat deze dienst niet rechtvaardigt voor God, en dat er niet gezondigd wordt als men dingen nalaat zonder ergernis te wekken. Deze vrijheid in menselijke ritens was de vaderen niet onbekend. Want in het Oosten werd op een andere tijd Pasen³³ gevierd dan in Rome en toen de Romeinen vanwege deze ongelijkheid het Oosten van een schisma beschuldigden, werden ze door anderen erop gewezen, dat zulke gewoonten niet overal hetzelfde hoeven te zijn.

En Irenaeus zegt: ‘Verschil in vasten heft de eenheid van het geloof niet op.’ En paus Gregorius zinspeelt erop, dat een dergelijk onderscheid de eenheid van de kerk niet schaadt.³⁴ En in de *Historia Tripartita*, boek 9, worden vele voorbeelden samengebracht van ongelijke ritens en wordt het volgende daarover gezegd: ‘De bedoeling van de apostelen was niet om allerlei dagen vast te leggen, maar om een goede levenswandel en vroomheid te prediken.’

32 Jovinianus (ca. 385, Rome) was een asceet die de verdienstelijkheidsleer van de monniken bestreed.

33 In Klein-Azië werd het Paasfeest door de christenen aanvankelijk gevierd op de joodse Paasdatum, 14 Nisan, vandaar hun bijnaam ‘Veertieners’ (Quartodecimanen).

34 *Distinctio* 12.

XXVII *Over de kloostergeloften*

Wat bij ons over de kloostergeloften geleerd wordt, verstaat men beter als men zich herinnert in welke staat de kloosters zich bevonden en hoeveel er dagelijks in die kloosters geschiedde in strijd met de kerkelijke wetten. In de tijd van Augustinus waren het vrije gezelschappen. Later, toen de kloostertucht overal zoek raakte, werden er geloften toegevoegd om de tucht te herstellen als in een wel-doordacht gevangenisregiem. Geleidelijk aan werden er aan die geloften vele verplichtingen toegevoegd. En deze boeien werden aan velen voordat ze de juiste leeftijd hadden bereikt, in tegenspraak met de kerkelijke wetten opgelegd. Velen ook die wel oud genoeg waren, kwamen per ongeluk in dit soort leven terecht, maar waren niet in staat te oordelen of ze daarvoor de kracht hadden. Als ze dan zo in het net gevangen waren, werden ze gedwongen erin te blijven, hoewel ze met hulp van de kerkelijke wetten bevrijd hadden kunnen worden. Dat gebeurde nog meer in de vrouwenkloosters dan in de mannenkloosters, terwijl men het zwakkere geslacht toch juist meer had moeten sparen.

Deze strengheid beviel vele goedgezinden vroeger al niet, als ze zagen dat meisjes en jongens vanwege hun verzorging in kloosters gestopt werden. Ze zagen ook hoe ongelukkig die beslissing uitpakte, welke schandalen eruit voortkwamen en hoe gewetens erin verstrikt raakten. Zij betreurden het dat het gezag van de kerkelijke wetten in deze zeer gevaarlijke zaak geheel en al werd genegeerd en veracht. Bij al deze kwalijke zaken kwam ook nog zo'n strenge opvatting over de geloften, dat die de monniken destijds zeker ook niet is bevallen, als zij tenminste enigszins verstandig waren.

Men zei toen dat de geloften gelijk stonden met de doop en leerde dat men door deze leefwijze de vergeving van zonden en de rechtvaardiging voor God kon verdienen. Ja, men voegde eraan toe dat het kloosterleven niet slechts de gerechtigheid voor God, maar nog meer verdiende, omdat men zo niet alleen de geboden, maar ook de 'evangelische raadgevingen' in acht nam.³⁵ Zo overtuigden ze de mensen ervan dat de kloostergelofte veel belangrijker was dan de doop, dat het leven van kloosterlingen meer verdienstelijk was dan dat van magistraten, geestelijken en al diegenen die zonder zelfbedachte godsdienstplichten hun roeping naar Gods geboden uitoefenen. Niets daarvan kan men loochenen, het is immers in hun boeken te vinden.

35 'Consilia evangelica': evangelische raadgevingen, dat wil zeggen die geboden die als te zwaar gelden voor gewone christenen. Men doelt daarbij op wat in het Evangelie, en met name op wat in de Bergrede staat. Dat zijn regels waaraan men eigenlijk alleen in afzondering van het gewone leven zou kunnen voldoen. De Reformatie wil dat onderscheid niet erkennen, dus ook niet het daarmee samenhangende onderscheid tussen gewone christenen en kloosterlingen. Alles staat hier in het teken van de naastenliefde en van daaruit wordt een weg gezocht om met alle geboden om te gaan.

Wat gebeurde daarna in de kloosters? Vroeger waren het scholen voor de heilige letteren en andere wetenschappen die nuttig zijn voor de kerk, en men haalde er geestelijken en bisschoppen vandaan. Nu is dat anders, dat is zo bekend, dat er niets over gezegd hoeft te worden. Vroeger kwam men in het klooster om te leren, nu suggereren zij dat deze leefwijze is ingesteld om genade en gerechtigheid te verwerven. Ja, ze verkondigen dat het een staat van volmaaktheid is, ver te verkiezen boven andere leefwijzen die door God zijn verordend. Deze zaken hebben wij naar voren gebracht zonder hatelijke overdrijving, maar om beter te kunnen begrijpen wat wij leren.

Ten eerste wordt geleerd ten aanzien van hen die een huwelijk sluiten, dat het voor allen die niet geschikt zijn voor het celibaat geoorloofd is een huwelijk aan te gaan, omdat geloften de inzetten en het gebod van God niet kunnen opheffen. En dit is het gebod van God: *Laat een ieder een echtgenote hebben om ontucht te vermijden* [1 Kor. 7:2]. Niet alleen dat gebod, maar ook de schepping en de ordening van God dringen aan op het huwelijk van hen die niet door een bijzondere werking van God daarvan zijn uitgezonderd, zoals er geschreven is, Gen. 2 [18]: *Het is niet goed, dat de mens alleen zij*. Dus zondigen zij niet als ze zich naar dit gebod en deze ordening voegen.

Wat kan daartegen ingebracht worden? Men kan een verplichting uit een gelofte zoveel overdrijven als men wil, maar dat toch niet zo ver doorvoeren dat een gelofte het gebod van God opheft. De kerkelijke wetten leren dat de overste een gelofte moet goedkeuren. Hoeveel minder sterk staan die geloften dan niet tegenover Gods geboden.

Als de gelofteverplichting niet om de een of andere reden veranderd kon worden, dan hadden de pausen er geen dispensatie van verleend. Want geen mens mag een verplichting die eenvoudig tot het goddelijk recht behoort opheffen. Maar hier hebben de pausen wijselijk geoordeeld, dat aan deze verplichting recht gedaan moet worden. Daarom leest men dikwijls over dispensaties van geloften. Bekend is de geschiedenis van de koning van Arragon, die men weer uit het klooster terugriep. Aan voorbeelden uit onze tijd ontbreekt het ook niet.

Voorts: waarom overdrijven onze tegenstanders de verplichting en de consequentie van de gelofte, terwijl ze zwijgen over het karakter van die gelofte, namelijk dat zij een mogelijkheid en vrijwillig van aard is, uit eigen beweging en weloverwogen gekozen? Het is toch ook bekend, in welke mate de mens tot voortdurende kuisheid in staat is. Wie heeft er nu de gelofte uit eigen beweging en weloverwogen afgelegd? Meisjes en jongens werden, voordat zij dat zelf konden beoordelen, overreed om de gelofte af te leggen. Soms worden ze er zelfs toe gedwongen. Daarom is het niet billijk zo streng te spreken over de verplichting,

daar iedereen toch moet erkennen dat het tegen het karakter van een gelofte is, als die niet uit eigen beweging en weloverwogen wordt afgelegd.

Een groot aantal kerkelijke wetten verklaart nietig geloften die vóór het vijftiende jaar afgelegd worden, omdat men vóór die leeftijd duidelijk niet in staat is tot een beslissing die voor een heel leven geldt. Een andere kerkelijke wet, die nog meer rekening houdt met de menselijke zwakheid, voegt er nog een aantal jaren aan toe, want ze verbiedt een gelofte vóór het achttiende jaar af te leggen. Maar waar zullen we ons door laten leiden? Het grootste deel [van hen die de gelofte aflegden] heeft een excuus om het klooster te verlaten, want de meesten hebben de gelofte vóór die leeftijd afgelegd.

Ten slotte: ook als er sprake is van een verwijtbare schending van een gelofte, dan nog volgt daar zeker niet direct uit, dat het huwelijk van zulke personen moet worden ontbonden. Want Augustinus ontkent al dat het huwelijk van zulke mensen ontbonden zou moeten worden.³⁶ Dat is geen geringe autoriteit, ook al hebben anderen later anders geoordeeld.

Hoewel Gods gebod over het huwelijk velen duidelijk bevrijdt van de geloften, brengen de onzen nog een andere reden te berde voor de ongeldigheid van de geloften, namelijk dat elke dienst aan God die door mensen is ingesteld en uitgedacht zonder goddelijke opdracht om daarmee de rechtvaardiging en de genade te verwerven, goddeloos is. Zoals Christus zegt: *Tevergeefs eren zij Mij met menselijke inzettingen* [Matt. 15:9].

En Paulus leert overal dat de rechtvaardigheid niet gezocht moet worden in onze plichtsbetrachtingen en diensten, door mensen bedacht, maar dat deze de gelovigen, die door God om Christus' wil in genade zijn aangenomen, door het geloof toevalt.

Het staat vast, dat de monniken leerden dat zelfverzonnen godsdienstige praktijken genoegdoening geven voor de zonden en genade en rechtvaardiging verdienen. Wat is dat anders dan de heerlijkheid van Christus neerhalen en de gerechtigheid van het geloof verduisteren en ontkennen? Hieruit volgt dus, dat deze gebruikelijke geloften goddeloze diensten waren en dus ongeldig. Een goddeloze gelofte, die is gedaan tegen Gods geboden in, heeft geen waarde; een gelofte mag geen knellende band van ongerechtigheid zijn, zegt het kerkrecht.

Paulus zegt: *U die door de wet gerechtvaardigd wordt, bent losgemaakt van Christus en uit de genade gevallen* [Gal. 5:4]? Wie dus door die geloften gerechtvaardigd willen worden, zijn van Christus losgemaakt en uit de genade gevallen. Want ook zij die de rechtvaardiging toeschrijven aan de geloften, schrijven aan hun eigen werken toe wat de heerlijkheid van Christus toebehoort. Men kan ook niet loochenen, dat de monniken leerden dat ze gerechtvaardigd werden en de vergeving van hun

36 Caput 27, quaestio 1; hoofdstuk Nuptiarum.

zonden ontvingen door de geloften en hun verplichtingen. Ja, zij maakten het nog gekker: ze beroemden zich erop, dat zij hun eigen werken konden overdragen aan anderen. Als iemand uit haat zou willen overdrijven, zou hij hier heel wat stof kunnen verzamelen waar de monniken zich nu zelf ook voor schamen. Ze overtuigden de mensen er ook van, dat die zelfverzonnen godsdienstpraktijken de staat der christelijke volmaaktheid behelzen. Is dat niet het toeschrijven van de rechtvaardiging aan de werken? Het is toch zeker geen licht schandaal in de kerk, indien men aan het volk een zekere dienst voorhoudt die door mensen buiten Gods gebod om is bedacht, en dan leert dat deze dienst de mensen rechtvaardig maakt? Want de gerechtigheid uit het geloof, die toch het krachtigst in de kerk overgeleverd moet worden, wordt verduisterd, als die wonderbaarlijke, engelachtige godsdienstpraktijken, onder het voorwendsel van armoede, nederigheid en kuisheid de ogen der mensen verblinden.

Bovendien worden Gods geboden en de ware godsdienst verduisterd, als de mensen horen dat alleen monniken de staat der volmaaktheid hebben. Want ware christelijke volmaaktheid is: met ernst God vrezen en tegelijkertijd een groot geloofsvertrouwen verkrijgen en om Christus' wil erop vertrouwen dat wij een verzoende God hebben; God smeken en van Hem ook zeker hulp verwachten in alles wat wij doen naar onze roeping en intussen in het uiterlijk bestaan goede werken doen, dienstbaar zijn aan onze roeping. Uit deze dingen bestaat de ware volmaaktheid en de ware dienst aan God, niet in celibaat, bedelen of schamele kleding. Het volk haalt uit die valse loftuitingen op het kloosterleven vele verderfelijke opvattingen. Het hoort dat het celibaat mateloos geprezen wordt en leidt daarom met een bezwaard geweten een huwelijksleven. Het hoort, dat alleen wie als bedelmonniken leven volkomen zijn en behoudt daarom zijn eigendom met een bezwaard geweten, en doet met een bezwaard geweten zaken. Het hoort, dat het een 'evangelische raadgeving' is om geen wraak te nemen, daarom ziet het er geen kwaad in om in zijn privé leven wraak te nemen, omdat het hoort dat het een raadgeving en geen gebod is om geen wraak te nemen. Daarentegen dwalen anderen nog meer, als ze menen, dat alle overheidsambten en burgerlijke plichten een christen onwaardig en in strijd met die evangelische raad zijn.

Er zijn legio voorbeelden van mensen die na het opgeven van hun huwelijk of van een staatsambt zich terugtrokken in het klooster. Ze noemden dat de wereld ontvluchten en een heilig soort leven zoeken. Ze zagen niet dat men God moet dienen naar de geboden die Hij zelf gegeven heeft, niet naar de geboden die door mensen bedacht zijn. Goed en volkomen is het soort leven dat God geboden heeft. Daarover moet men de mensen voorlichten.

Ook al vóór onze tijd gispte Gerson de dwaling van de monniken inzake de volkomenheid; hij getuigde dat het in zijn tijd een nieuw geluid was, dat het kloosterleven de staat van volkomenheid zou zijn.

Er hangen zoveel goddeloze meningen samen met de geloften, namelijk dat zij zouden rechtvaardigen, dat zij de christelijke volmaaktheid zouden behelzen, dat de monniken zich aan de raadgevingen en geboden houden, dat ze veel meer dan de vereiste werken volbrengen. Dat alles is verkeerd en waardeloos en doet de geloften teniet.

XXVIII *Over de kerkelijke macht.*

Er zijn vroeger talrijke discussies gevoerd over de macht van de bisschoppen, onder wie sommigen ten onrechte de macht van de kerk en de macht van het zwaard met elkaar vermengden. Uit deze vermenging ontstonden de grootste oorlogen en onlusten, omdat de bisschoppen, steunend op de sleutelmacht, niet alleen nieuwe godsdienstige praktijken invoerden, en de gewetens hebben bezwaard door in sommige gevallen voorbehoud te maken en door gewelddadige excommunicaties, maar zij gingen zelfs zover dat zij probeerden wereldlijke macht over te nemen en aan keizers hun heerschappij te ontnemen. Deze fouten zijn in de kerk lang geleden afgekeurd door vrome en ontwikkelde lieden. Evenzo zijn de onzen nu ook gedwongen de gewetens van de mensen goed te onderrichten, door het verschil duidelijk te maken tussen de kerkelijke macht en die van het zwaard. Zij leerden dat beide vanwege het gebod Gods met toewijding geëerbiedigd en in ere gehouden moeten worden als een allergrootst Godsgeschenk op aarde.

Want zij zijn zonder meer van mening dat de sleutelmacht oftewel de macht van de bisschoppen volgens het Evangelie de macht en ook het gebod van God is om het Evangelie te prediken, de zonden te vergeven of te behouden en de sacramenten te bedienen. Want met dit gebod zendt Christus de apostelen uit [Joh. 20:21v.]: *Zoals de Vader mij gezonden heeft, zo zend Ik ook u. Ontvangt de Heilige Geest, wie gij de zonden vergeeft, die zijn ze vergeven, en wie gij de zonden behoudt, die zijn ze behouden.* En Marc. 16 [:15]: *Gaat heen, verkondigt het Evangelie aan alle creatuur etcetera.*

Deze macht wordt alleen uitgeoefend door het leren of prediken van het Evangelie en het bedienen van de sacramenten, hetzij aan velen, hetzij aan enkelingen in overeenstemming met hun roeping.³⁷ Want er worden geen stoffelijke, maar eeuwige zaken, eeuwige gerechtigheid, de Heilige Geest en eeuwig leven geschonken. Dit alles kan niet verkregen worden anders dan door de dienst van het Woord en van de sacramenten, zoals Paulus [Rom. 1:16] zegt: *Het Evangelie is een kracht Gods tot behoud voor een ieder die gelooft.* En in Psalm 119 [:50] staat: *Uw belofte maakt mij levend.* Omdat de macht van de kerk dus eeuwige dingen schenkt en slechts uitgeoefend kan worden door de dienst van het Woord, verhindert zij het politieke bestuur niet, evenmin als de zangkunst dat doet. Want de politiek heeft met andere dingen te maken dan het Evangelie. De overheid beschermt niet

37 Vgl. art. xiv.

de zielen, maar de lichamen en stoffelijke zaken tegen openlijk onrecht en beugelt de mensen met het zwaard en lichamelijke straffen. Het Evangelie echter beschermt de zielen tegen goddeloze opvattingen, de duivel en de eeuwige dood.

Daarom moeten de kerkelijke en de wereldlijke macht niet met elkaar vermengd worden. De kerkelijke macht heeft de opdracht het Evangelie te verkondigen en de sacramenten te bedienen. Zij mag niet inbreken in een haar vreemd ambt, geen wereldlijke heerschappij verlenen, geen wetten van de overheid afschaffen, geen einde maken aan de verschuldigde gehoorzaamheid, de rechterlijke beslissingen over allerlei burgerlijke regelingen en overeenkomsten niet verhinderen, de regeerders niet voorschrijven hoe de staat georganiseerd moet worden. Zoals Christus zegt [Joh. 18:36]: *Mijn rijk is niet van deze wereld*. Eveneens [Luc. 12:1]: *Wie heeft mij als rechter of bemiddelaar over u gesteld?* En Paulus zegt in Filipp. 3 [:20]: *Ons burgerschap is in de hemelen*. En in 2 Kor. 10 [:4]: *De wapenen van onze veldtocht zijn niet vleeselijk, maar krachtig voor God tot het slechten van redeneringen et cetera*.

Op deze wijze maken de onzen een onderscheid in het ambt van beide machten en geven zij aan, dat men beide moet eren en erkennen als een geschenk en zegen Gods.

Als er bisschoppen zijn met wereldlijke macht, dan hebben ze deze niet als bisschoppen vanwege het gebod van het Evangelie, maar naar menselijk recht, geschonken door koningen en keizers ter wille van het burgerlijk beheer over hun goederen. Het is dus een andere functie dan de dienst van het Evangelie.

Wanneer men dus vraagt naar de jurisdictie van de bisschoppen, moet men de wereldlijke macht onderscheiden van de kerkelijke jurisdictie. Derhalve komt volgens het Evangelie, of zoals men zegt: naar goddelijk recht, aan de bisschoppen als bisschoppen, dus hun aan wie de dienst van het Woord en der sacramenten is toevertrouwd, de volmacht toe de zonden te vergeven, de leer die in strijd is met het Evangelie te verwerpen, en de goddelozen van wie hun goddeloosheid duidelijk blijkt, uit te sluiten van de kerkelijke gemeenschap, zonder menselijk geweld, maar door het Woord. Daarin moeten de gemeenten noodzakelijkerwijs en volgens goddelijk recht aan hen gehoorzamen, zoals geschreven staat [Luc. 10:16]: *Wie u hoort, hoort Mij*. Maar als ze iets tegen het Evangelie leren of vaststellen, dan hebben de gemeenten het gebod van God, Matt. 7 [:15], dat hun verbiedt te gehoorzamen: *Hoedt u voor valse profeten*. En Gal. 1 [:8]: *Als een engel van de hemel u een ander evangelie zou verkondigen, die zij vervloekt*. En 2 Kor. 13 [:8]: *Wij vermogen niets tegen de waarheid, maar wel voor de waarheid*. En evenzo [:10]: *Ons is de volmacht gegeven om op te bouwen, niet om af te breken*. Zo schrijven ook de kerkelijke canones voor.³⁸ En Augustinus schrijft in reactie op de brief van Petilianus: ‘Men moet niet

instemmen met de katholieke bisschoppen, wanneer ze soms dwalen of een mening verkondigen die tegen de canonieke geschriften ingaat.’

Als zij nog een andere macht of jurisdictie hebben om te mogen oordelen over bepaalde zaken als huwelijken of tienden etcetera, dan hebben ze die naar menselijk recht. En als de bisschoppen het laten afweten, dan zijn de vorsten gedwongen tegen wil en dank over de onderdanen recht te spreken om de vrede onder allen te bewaren.

Men discussieert voorts over de vraag of de bisschoppen of de predikanten het recht hebben om ceremoniën in de kerk in te voeren en wetten over voedsel, feestdagen, over rangen van geestelijken of in monniksorden etcetera uit te vaardigen. Zij die dit recht aan de bisschoppen toeschrijven, beroepen zich op het getuigenis: *Ik heb u nog veel te zeggen, maar gij kunt het nu nog niet verdragen. Maar als Hij komt, de Geest der waarheid, zal die u alle waarheid leren* [Joh. 16:12-13]. Zij halen ook het voorbeeld aan van de apostelen die geboden hebben zich te onthouden van bloed en het verstikte [Hand. 15:20]. Ze halen ook de sabbat aan, die tegen de Tien Geboden in de zondag werd veranderd, wat strijdig lijkt met de Tien Geboden. Geen enkel voorbeeld wordt zo vaak gebruikt als dat van de sabbat. Ze beweren, dat de macht van de kerk wel zo groot is dat zij dispensatie verleent van een van de Tien Geboden.

Maar de onzen leren over deze kwestie, dat de bisschoppen geen macht hebben om iets uit te vaardigen dat tegen het Evangelie ingaat, zoals boven is aangetoond. En dat staat ook in het Canoniek Recht (distinctio 9). Verder is het in strijd met de Schrift om voorschriften te maken waarmee men door ze te houden genoegdoening kan verwerven voor zonden of gerechtigheid kan verdienen. Want de heerlijkheid van de verdienste van Christus wordt geschaad, als wij menen door dergelijke plichtsbetrachtingen gerechtvaardigd te worden. Het staat echter vast, dat juist vanwege deze overtuiging in de kerk de tradities vrijwel eindeloos gegroeid zijn, terwijl intussen de leer over het geloof en de gerechtigheid uit het geloof in de verdrukking raakten, omdat er allengs steeds meer feestdagen werden vastgesteld, vasten bevolen, nieuwe ceremoniën en nieuwe voorschriften werden ingesteld. Want de aanstichters van dergelijke zaken waren van mening, dat door deze werken de genade te verdienen was. Zo zijn er eertijds ook meer boeteregels gekomen, waarvan wij nu in de werken der genoegdoening de sporen nog kunnen zien.

De makers van zulke tradities handelen tegen het gebod van God, als ze spijzen, feestdagen en dergelijke dingen als zonde betitelen en de kerk belasten met de knechting door de wet, als zou men om de rechtvaardiging te verdienen verplicht zijn als christenen een soortgelijke dienst te beoefenen als de levitische om de rechtvaardiging na te streven en God de instelling daarvan aan apostelen

en bisschoppen bevelen zou hebben. Want zo schrijven sommigen daarover en het schijnt dat de bisschoppen naar het voorbeeld van de mozaïsche wet deels daarover zijn misleid. Vandaar deze lasten: dat het een doodzonde is om op feestdagen, ook als niemand er aanstoot aan neemt, handarbeid te verrichten, dat bepaalde spijzen het geweten bezoedelen, dat het vasten dat men niet van nature, maar vanwege de boete houdt, een Gode welgevallig werk is. En dat het ook een doodzonde is, als men de vaste gebedsuren overslaat en dat een zonde ‘onder voorbehoud’ niet kan worden vergeven dan op gezag van degene aan wie dat voorbehoud toekomt.³⁹ En daarbij spreekt het canoniek recht niet eens over het voorbehoud van schuld, maar over het voorbehoud van de kerkelijke straf.

Waar halen de bisschoppen het recht vandaan, dergelijke tradities aan de kerken op te leggen om daarmee de gewetens in de war te brengen, terwijl Petrus toch verbiedt om de leerlingen een juk op te leggen [Hand. 15:19] en Paulus zegt dat hun de macht gegeven is om op te bouwen, niet om te verwoesten [2 Kor. 13:10]? Waarom vermeerdert men de zonden door dergelijke tradities?

Toch zijn er duidelijk getuigenissen, dat het verboden is zulke tradities in te stellen om God te behagen of als noodzakelijk voor het heil. Paulus zegt in Kol. 2 [16]: *Laat niemand u oordelen vanwege spijs en drank, feestdag, nieuwe maan of sabbat.* En evenzo [20]: *Indien gij met Christus afgestorven zijt aan de wereldgeesten, waartoe laat gij u, alsof gij nog in de wereld leefde, geboden opleggen: raak niet aan, proef niet, betast niet. Al die dingen gaan door het gebruik teloor en zijn voorschriften en leringen van mensen, die slechts de schijn van wijsheid hebben.* Zo staat ook in Tit. 1 [14]: *Luistert niet naar joodse verdichtfels en geboden van mensen die zich van de waarheid afwenden.*

Christus zegt in Matt. 15 [14,13] over hen die de naleving van zulke overleveringen eisen: *Laat hen gaan, blinden zijn het en leidlieden van blinden,* en Hij verwerpt zulke plichtsbetrachtingen: *Elke plant die mijn hemelse Vader niet geplant heeft zal uitgeroeid worden.*

Als de bisschoppen het recht hebben om de gewetens met zulke tradities te bezwaren, waarom verbiedt de Schrift dan zo vaak om zulke tradities in te stellen? Waarom noemt zij deze *leringen van demonen* [1 Tim. 4:1]? Heeft de Heilige Geest dan tevergeefs daarvoor gewaarschuwd?

Daaruit volgt dus, dat als ordeningen die zijn ingesteld alsof ze noodzakelijk zouden zijn of in de waan dat ze de rechtvaardiging verdienen, strijdig zijn met het Evangelie, dan mogen bisschoppen zulke diensten niet invoeren of als verplichting eisen. Want men moet in de gemeenten aan de leer van de christelijke vrijheid vasthouden, omdat de dienstbaarheid van de wet niet noodzakelijk is voor de rechtvaardiging, zoals in de brief aan de Galaten staat [5:1]: *Laat u niet weer*

39 Het gaat hier om de ‘casus reservati’, dat wil zeggen de zonden waarvoor men alleen vergeving kan krijgen bij monde van de daartoe bevoegde bisschop, prior of paus.

het slavenjuk opleggen. Men moet vasthouden aan de belangrijkste stelling van het Evangelie: wij verwerven de genade door het geloof in Christus en niet door allerlei plichtsbetrachtingen of door mensen ingestelde diensten.

Wat moet men verder denken over de zondag en dergelijke kerkelijke plechtigheden? Hierop antwoorden [de onzen], dat het de bisschoppen of priesters vrijstaat om hier regelingen voor te maken, om het in de kerk ordelijk te laten toegaan, maar niet als middel waardoor wij genoegdoening verschaffen voor de zonden of de gewetens verplicht worden, door ze als een heilsnoodzakelijke eredienst te beschouwen. Zo oordeelt Paulus [1 Kor. 11:1, 6], dat in de samenkomst de vrouwen het hoofd bedekken, opdat de uitleggers [van de Schrift] ordelijk worden aangehoord.

Het is goed dat de gemeenten ter wille van de liefde en de rust zich aan zulke ordeningen houden en ze in acht nemen, voorzover men elkaar daarmee geen aanstoot geeft, en wel om alles in de kerk ordelijk en zonder tumult te laten verlopen. In elk geval zo, dat de gewetens niet bezwaard worden door de mening dat deze zaken noodzakelijk zijn voor het heil en men niet denkt te zondigen als men ze zonder aanstoot te geven schendt. Zo is er niemand die gezegd heeft, dat een vrouw zondigt die zonder aanstoot te geven met onbedekt hoofd in het openbaar verschijnt.

En zo staat het ook met het houden van de zondag, Pasen, Pinksteren en dergelijke feestdagen en riten. Want wie van oordeel zijn dat het houden van de zondag in plaats van de sabbat door de autoriteit van de kerk als een verplichting is ingesteld, hebben het bij het verkeerde eind. Het is de Schrift, niet de kerk, die de sabbat heeft afgeschaft. Want na de openbaring van het Evangelie konden de mozaïsche ceremoniële bepalingen terzijde gesteld worden. Omdat er toch wel een dag vastgesteld moest worden, opdat het volk zou weten wanneer het moet samenkomen, stelde de kerk klaarblijkelijk daartoe de zondag vast. Dat scheen ook daarom een goede zaak, omdat de mensen zo een voorbeeld hadden van christelijke vrijheid en zouden weten, dat noch het houden van de sabbat, noch van een andere dag heilsnoodzakelijk is.

Over de verandering van de wet, de ceremoniën naar de nieuwe wet, de verandering van de sabbat, worden enorme discussies gevoerd, die alle zijn ontstaan op grond van de verkeerde overtuiging dat er in de kerk een eredienst behoort te zijn die gelijk is aan de levitische en dat Christus het de apostelen en de bisschoppen heeft toevertrouwd om nieuwe ceremoniën te bedenken, die heilsnoodzakelijk zijn. Deze dwalingen zijn de kerk binnengeslopen, omdat de gerechtigheid uit het geloof niet klip en klaar genoeg geleerd werd. Sommigen discussieerden over de opvatting dat de zondagsplicht weliswaar geen puur goddelijk recht, maar als het ware een goddelijk recht zou zijn; ze schrijven daarbij precies voor in

hoeverre men op de feestdagen mag werken. Wat zijn zulke discussies anders dan valstrikken voor het geweten? Ook al proberen ze in die tradities wat mildheid te beoefenen, het komt toch niet tot een werkelijke billijkheid, zolang de opvatting dat die gebruiken heilsnoodzakelijk zijn, overeind blijft. En die moet ook wel overeind blijven, daar waar de gerechtigheid uit het geloof en de christelijke vrijheid miskend worden.

De apostelen hebben geboden zich van bloed te onthouden etcetera. Wie houdt zich daar nu aan? Toch zondigt men niet, als men zich daar niet aan houdt, want ook de discipelen wilden de gewetens niet belasten met een dergelijke knechting, maar ze verboden het een tijdlang ter vermindering van ergernis. In dit decreet [Hand. 15] moet men de blijvende bedoeling van het Evangelie blijven zien.

Er zijn nauwelijks canonieke wetten die nauwkeurig gehouden worden en dagelijks vervallen er vele, ook bij hen die de tradities verdedigen. Men kan de gewetens ook niet helpen, als er niet billijk gehandeld wordt, zodat we weten dat ze gehouden kunnen worden zonder te menen dat ze noodzakelijk zijn en dat de gewetens niet geschaad worden, ook als mensen veranderingen in het gebruik daarvan aanbrengen.

De bisschoppen zouden gemakkelijk het recht op de hun verschuldigde gehoorzaamheid kunnen behouden, als zij niet erop zouden aandringen dat men zich moet houden aan tradities waaraan men zich niet met een goed geweten houden kan. Thans leggen zij het celibaat op, nemen niemand aan die niet zweert de zuivere leer van het Evangelie niet te willen verkondigen. Onze gemeenten verlangen niet, dat de bisschoppen ten koste van hun eer en waardigheid de eenheid herstellen, hoewel goede pastores dat eigenlijk zouden moeten doen. Ze vragen alleen maar om verlichting van de onterechte lasten, die nieuw zijn en die in strijd met de gewoonte van de katholieke kerk zijn ingevoerd. Misschien was er in het begin een goede reden voor die regelingen, maar ze passen niet meer in een latere tijd. Het is trouwens ook duidelijk, dat sommige op een dwaling berusten. Daarom zouden de bisschoppen ze nu uit mildheid moeten verzachten, want zo'n verandering brengt de eenheid van de kerk heus niet aan het wankelen. Heel wat menselijke tradities zijn in de loop van de tijd veranderd, zoals de canonieke wetten zelf laten zien. Als er echter geen verandering tot stand gebracht kan worden in die verplichtingen, die niet zonder te zondigen vervuld kunnen worden, dan moeten wij ons naar de apostolische regel richten, die zegt dat wij God meer moeten gehoorzamen dan de mensen.

Petrus verbiedt de bisschoppen te heersen en dwang uit te oefenen over de gemeenten. Het gaat er nu niet om, dat de bisschoppen afzien van hun heerschappij; alleen dit ene wordt gevraagd: dat zij dulden dat het Evangelie zuiver wordt geleerd en dat zij die weinige verplichtingen opheffen die niet zonder zonde ge-

houden kunnen worden. Doen zij dat niet, laten zij zelf dan maar zien hoe zij zich voor God kunnen verantwoorden, omdat zij door hun hardnekkigheid de oorzaak van een schisma zijn.

[Besluit]

Wij hebben de voornaamste artikelen opgesomd die blijkbaar worden betwist. Hoewel er over veel meer misbruiken gesproken kon worden, hebben wij om het niet te lang te maken ons tot de voornaamste beperkt. Er waren ernstige klachten over de aflaten, de pelgrimages en het misbruik van de excommunicatie. De parochies werden veelvuldig geplaagd door de aalmoezenpredikers en er waren eindeloze ruzies tussen pastoors en monniken over de rechten van parochies, het biechten, de begrafenissen en talloze andere zaken. Deze zaken hebben wij laten liggen, opdat datgene wat in dit geval het belangrijkste is, kort en bondig naar voren gebracht, gemakkelijker ingezien kan worden. En daarbij is niets gezegd of samengevat om ook maar iemand te beschadigen. Slechts datgene is vermeld wat blijkbaar noodzakelijkerwijs gezegd moet worden, opdat men zou kunnen begrijpen dat in onze leer of ceremoniën niets is aangenomen wat tegen de Schrift of de katholieke kerk ingaat. Het moge duidelijk zijn dat wij er zorgvuldig voor gewaakt hebben, geen nieuwe of goddeloze leerstellingen in de gemeenten te laten binnensluipen.

De bovengenoemde artikelen hebben wij uiteen willen zetten overeenkomstig het bevel van de keizerlijke majesteit; daarin komt ons belijden duidelijk aan het licht en is de samenvatting van wat bij ons geleerd wordt goed waar te nemen. Als men in deze belijdenis nog iets mist, zijn wij bereid om, zo God het wil, in overstemming met de Schriften nadere informatie te verstrekken.

Uwe keizerlijke majesteits onderdanige dienaren:

Johann, hertog van Saksen, keurvorst

Georg, markgraaf van Brandenburg

Ernst, hertog van Lüneburg, eigenhandig ondertekend

Philip, landgraaf van Hessen

Johann Friedrich, hertog van Saksen

Franz, hertog van Lüneburg

Wolfgang, vorst van Anhalt

Raad en burgemeester van Neurenberg

Raad van Reutlingen